

УДК 37.015.3:623.7(092)

Григорій Васянович

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ АДМІРАЛА СТЕПАНА ОСИПОВИЧА МАКАРОВА

Історичний екскурс. Степан Осипович Макаров – видатний російський флотоводець і вчений, віце-адмірал, винахідник, народився в Україні 8 січня 1849 р. у м. Миколаєві. Після закінчення морського училища (1865 р.) служив на кораблях Тихоокеанського, Балтійського, Чорноморського флотів. Вперше у світі в російському флоті застосував у морському бою торпеду. Здійснив два навколосвітні плавання. Вивчав гідрологію протоки Босфор, вперше розкривши закономірності ходу поверхневих і глибинних течій у цій протоці. Провів великі океанографічні дослідження в Тихому океані. В кінці 90-х років XIX ст. С. Макаров висунув ідею активного плавання серед арктичних криг, розробив проект криголама “Єрмак”, брав активну участь у його будівництві та випробуванні. З 24 лютого 1904 р. – командувач Тихоокеанського флоту. Загинув під час вибуху броненосця “Петропавлівськ”, що підірвався на японській міні. Автор понад 50 великих наукових праць із різноманітних галузей військово-морської справи та океанографії [7, с. 401; 1, с. 233]. На окрему увагу заслуговують психолого-педагогічні ідеї С. Макарова, які, на наше переконання, не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Метою статті є аналіз психолого-педагогічної спадщини С. Макарова та її використання в сучасному навчально-виховному процесі.

Творчу спадщину і життєдіяльність С. Макарова досліджували вчені різних поколінь з кінця XIX ст. до цього часу. Аналіз внеску видатного флотоводця і вченого у розвиток військово-морської справи здійснили: Л. Безкровний, П. Биков, З. Бутаков, Ф. Врангель, Л. Єремєєв, К. Житков, А. Крилов, А. Лур’є, К. Осипов, Б. Островський, Ю. Пантелєєв, А. Попов, В. Семенов, А. Сорокін, В. Шмідт, В. Шулейкін та ін.

Теоретик і практик морської справи Степан Осипович Макаров сформулював точно і коротко керівну ідею для кожного воїна: “Пам’ятай вій-

ну!”. Військові дії на морі вимагають від матроса й офіцера особливої підготовки. Офіцер повинен добре знати не лише будову корабля, його тактико-технічні дані, а й бездоганно володіти теорією і практикою ведення бойових дій на морі, вміти керувати кораблем, а передусім – його особовим складом. Морському офіцеру потрібні знання наук математики, фізики, хімії, астрономії, географії, історії військової справи, морської тактики і стратегії тощо. Водночас вчений доводить, що офіцеру потрібні глибокі знання з психології, педагогіки, етики, оскільки вони дозволяють правильно впливати на дії, поведінку особового складу корабля. С. Макаров один із перших серед військових вчених запропонував викладання у військових закладах предмета “Військова психологія”. На закиди, які йому робилися, що нібито-то назва предмета “військова психологія” є неправильною, оскільки існує лише одна психологія як наука, а принципи і зміст її достатньо добре обґрунтовані, С. Макаров відповідав своїм опонентам так: “З думкою про те, що психологія одна, неможливо не погодитися, але й інші науки, наприклад, астрономія, географія, медицина також є цілісними науками, натомість ми бачимо, що практично ніхто не заперечує “морської астрономії”, яка розглядає способи і прийоми, необхідні для моряків; “військової географії”, яка надає географічні дані для з’ясування військових операцій минулого і майбутнього; “судової медицини”... і т. ін. Подібних прикладів можна навести багато, а тому ми не бачимо причин, чому б не могла існувати “військова психологія”, яка дає військовій справі надзвичайно цінні настанови. Військова справа потребує цих настанов. Значення загальної психології як науки від введення “військової психології” жодним чином не зменшиться” [4, с. 244].

Далі С. Макаров підкреслює, що військова психологія допомагає офіцерові вивчати морально-психологічний стан моряків, їхні якісні характеристики, духовне життя тощо. Вчений наводить думку теоретика і практика військової справи, генерала Леєра, який з цього приводу писав: “Моральному елементу належить велике місце на війні. Він не піддається вазі й виміру, важко підпорядковується теоретичному дослідженню, і все-таки надзвичайною помилкою було б хоча в далекому майбутньому заперечувати можливість обґрунтування законів, на основі яких відбувається робота розуму і серця при військовій обстановці, інакше кажучи – *можливість військової психології*. Що ж стосується ілюзій, утопія може перетворитися в факт завтра; справедливість цього підтверджується найкращим чином історією” [4, с. 25].

В іншому місці, як зазначає С. Макаров, генерал Леєр висловлює слушну думку стосовно того, що військове мистецтво є найтруднішим і най-

складнішим серед мистецтв, тому що у всіх інших мистецтвах (живописі, скульптурі) митці мають справу з мертвими елементами, а військове мистецтво має справу з живою людиною як головним засобом війни.

Військова психологія покликана вивчати не лише характер, темперамент, розумові та вольові якості особистості воїна, а й стан духу цілого екіпажу корабля, міжособистісні відносини, рівень спілкування і взаємодії між членами екіпажу тощо.

С. Макаров усвідомлював, що на шляху створення цієї науки багато невідомого, недослідженого. Вчений дотримувався погляду, згідно з яким військова психологія повинна вивчати духовно-душевні аспекти війни. Причому, на його думку, продуктивними тут можуть бути два основні напрями: *по-перше*, варто досліджувати зміни в діяльності та у властивостях людини, які відбуваються у ній під впливом обставин, ситуацій війни; *по-друге*, слід вивчати самі явища війни, беручи кожне з цих явищ як щось органічно ціле; наприклад, дослідження того внутрішнього процесу, який стає наявним у бою у кожній із воюючих сторін.

Перший рід досліджень можна назвати психологією особистості воїна, другий – психологією військового колективу. Очевидно, що такий поділ можна вважати умовним і лише тимчасово прийнятим виключно для зручності дослідження. Дії воїнів надзвичайно тісно між собою психічно взаємопов'язані та досить владно одна одну зумовлюють, щоб можна було зробити в галузі психології особистості воїна якісь узагальнені висновки, не рахуючись із законами психології військового колективу.

Тому психологія особистості воїна повинна розглядатися лише як допоміжний розділ військової психології, яка в головній своїй частині не може бути чимось іншим, як психологією колективу. С. Макаров доводить, що морально-психологічні, духовно-душевні процеси, які вивчає військова психологія, тісно взаємопов'язані з матеріальними. Наприклад, наявність нових засобів військової боротьби підвищує дух армії, яка ними володіє і понижує дух противника; не менший морально-психологічний ефект здійснює і чисельна перевага тощо. Зазначимо, що С. Макарову, як і багатьом іншим полководцям, флотоводцям, які вважали, що на війні головну роль відіграє духовний елемент, не вдалося уникнути помилки. Це простежується практично на всіх сторінках його ґрунтовної праці “Питання морської тактики і підготовки офіцерів”, де він часто цитує Петра Великого, О. Суворова, Б. Наполеона, Г. Нельсона та інших, які однозначно стояли на цій же позиції. Результатом такої помилки стало те, що російський флот у матеріальному відношенні виявився значно слабшим, ніж японський, і це не могло не відобразитися на ході російсько-

японської війни 1904-1905 рр. Хоча це найменше можна вважати провиною великого флотоводця.

Адмірал С. Макаров, застосовуючи *принцип особистісно-діяльнісного підходу*, розпочинає свої міркування з аналізу психології особистості воїна. Вчений намагається обґрунтувати сутнісні психічні відмінності в діяльності рядових матросів, їх командирів, а також видатних полководців, флотоводців, при цьому наголошує: ті командири і начальники, які добре володіли не лише військовим мистецтвом, а передусім добре розуміли душу солдата, матроса, мали успіх у бою, перемагали ворога з меншими втратами, їх поважали і любили. Для більшої переконливості своєї думки С. Макаров подає порівняльну характеристику полководців і флотоводців у такому взаємозв'язку: О. Суворов, Г. Нельсон, Б. Наполеон. Свій вибір він пояснює так: “Суворов є близьким нам тому, що зрозумів дух росіянина і вмів із цієї цілісної і багатойнатури створити армію велетнів, які здивували всю Європу. Наполеона ми будемо розглядати як вищу геніальну особистість у військовій справі, а Нельсона – у морській” [4, с. 28]. І далі він зазначає, що Суворов і Наполеон – сухопутні полководці, а тому більше уваги у дослідженні буде надано Нельсону.

Генералісимус О. Суворов пріоритет у підготовці військ до бою надавав швидкості та натиску, наскрізним атакам, вмінням і навичкам вести бій, гартуванню волі до перемоги. Його кредо: нічого, крім наступального духу; в поході – швидкість, в атаках – блискавичність; атакувати першим і т. ін. Ці його настанови завжди виконувалися бездоганно і переможно. Підготовка до бою здійснюється в мирний час у ситуації, найбільш наближеній до бою. Саме так виховується стійкість, рішучість, долається страх тощо. О. Суворов із цього приводу любив повторювати: “Важко у навчанні – легко в бою!”; “Навчання – світло! Неуцтво – темнота!”. Щоб підняти дух воїнів, він часто-густо вдавався до гіперболізації, апелював до почуття патріотизму, виховання обов'язку, вселяв віру в перемогу і словом, і ділом. У своїй “Науці перемагати” полководець писав: “Може змінюватися зброя, а разом із нею і форми дії, які діють зброєю, але серце, яке приводить ці руки в рух, вічно залишиться тим самим” [4, с. 32].

Б. Наполеон також у здобутті перемоги першість віддавав добре підготовленим офіцерам і солдатам. При цьому не лише суто професійна підготовка вважалася визначальною, а головним чином – духом усієї армії. Згадуючи на острові св. Олени різноманітні умови ведення війни, він писав: треба говорити боягузам, що вони хоробрі, якщо бажаємо, щоб вони такими стали. Більшість оточуючих вважали Наполеона деспотом із непохитною волею, який умів усіх заставити собі підпорядковуватися. Здавалосьь

би, такій людині не було необхідності вивчати засоби, як здійснювати вплив на окрему особистість і на маси людей. Насправді він був добрим психологом і для досягнення цілей застосовував різноманітні засоби, щоб піднести дух армії. Наполеон ніколи не говорив своїм військам, що супротивник слабкий, а доводив, що ворог сильний, проте він не вистойть проти французької армії. Коли треба було когось висміяти – висміював, треба було улестити – улещував, треба було знести нахабність – зносив і т. ін. Наприклад, коли Наполеон сказав маршалу Массені, що той найбільший розбійник і грабіжник у світі, він відповів: “Після Вас, сір”, й імператор це “проковтнув”. У найбільш відповідальні хвилини Наполеон користувався навіюванням, причому цей прийом полководець використовував з акторським умінням, діяв на маси через одиниці. Назвати за прізвищем воювача, який знаходиться серед тисяч; запитати чи не за таку-то справу він отримав орден, знаючи наперед, що саме за неї, і т. ін. – усе це налаштовувало на довіру, на небайдуже ставлення імператора і полководця до кожної особистості. З іншого боку, Б. Наполеон здійснював психічну атаку на супротивника. Перед тим, як дати вирішальний бій, він утримував ворога 11-12 годин перед загрозою загибелі й цим підривав його фізичні та морально-психологічні сили. Потім сідав верхи на коня і на чолі військ кидався на противника. Це викликало піднесення і непохитну віру французьких військ у неодмінну перемогу і викликало почуття неминучої поразки у ворогів.

Аналізуючи перемоги і духовний потенціал адмірала Г. Нельсона, С. Макаров також доводить, що для цього флотоводця головним була якість особового складу кораблів. Переписка Г. Нельсона з адміралами, офіцерами свідчить, що він жодного разу не покаржився на своїх підлеглих: усі екіпажі, ескадри для нього є прекрасними, відданими справі, командувачу і вітчизні. Щодо виховання й освіти морських офіцерів він підкреслював, що не можна бути хорошим морським офіцером, не поєднуючи в собі практичних знань матроса і благородних звичок джентльмена. І тому, коли йому ставили питання щодо цього, то він радив молодим людям, які бажали служити на морі, після уроків навігації та французької мови займатися уроками танців [4, с. 45].

Як Г. Нельсон розумів перемогу? На його переконання, перемога лише тоді принесе бажані результати, коли вона є повною, у протилежному випадку вона буде лише тимчасовим успіхом. Для цього потрібний дисциплінований флот, сформований єдиний військовий організм. Г. Нельсон прагнув того, щоб у всьому флоті, між усіма моряками, вимушеними воювати під одним прапором, панували взаємна любов, довіра і підтримка. Будучи неймовірно зайнятим, серед найбільш критичних

обставин він завжди вмів знаходити час вникати в найменші конфліктні ситуації, розв'язувати психологічні протистояння, несумісності. Сміливість і рішучість, самовідданість і героїзм завжди ним підтримувалися, і сам особисто Г. Нельсон виявляв ці якості у бою.

Аналіз міркувань С. Макарова щодо військової діяльності О. Суворова, Б. Наполеона і Г. Нельсона засвідчує: усі вони діяли за умов надзвичайної небезпеки. Ситуація небезпеки може негативно позначитися на психологічному стані особистості, зокрема вона породжує внутрішню тривогу, страх і трепет, які треба побороти в собі та своїх підлеглих. Почуття страху є надто різноманітним і багатовимірним. Почуття страху рядового матроса відмінне від почуття страху начальника, який керує морським боєм. І страх начальника, який особисто керує у безпосередній близькості від супротивника боєм, відмінне від страху начальника, який на відстані, часто поза сферою фізичної небезпеки, керує боєм.

До цього ще додається чинник неймовірної фізичної напруги і втомлюваності. А як відомо, фізіологічний вплив втомлюваності на психіку людини є аналогічним дії страху: він притупляє, а то й паралізує почуття, розум, волю. За умов постійної втомлюваності воїн може стати байдужим навіть до свого власного життя. У матроса і начальника також різна втомлюваність. У матроса вона може бути суто фізичною; у начальника – розумовою, душевною. Це, наприклад, душевні переживання начальника щодо загиблих у бою людей, честі корабля, своєї власної честі і т. ін.

Гострі враження або тривале перебування в умовах інтенсивної небезпеки так сильно деформують психіку в деяких воїнів, що їх психічний спротив не витримує, і вони стають не воїнами, а пацієнтами психіатричних лікувальних закладів. Так, наприклад, за час російсько-японської війни 1904-1905 рр. психічно ненормальних, що не мали фізичних поранень, але які пройшли через Харбінський психіатричний госпіталь, було близько 3000 осіб [3, с. 161].

Тому мудрий генералісимус О. Суворов за найменшої можливості створював умови для відпочинку військ. С. Макаров наводить цікаву настанову полководця про те, як колона має йти на спочинок і зніматися з нього: “Не зупиняйся, гуляй, грай, співай пісні, бий барабан, музика звучи, десяток відламав! Перший взвод знімай вітри (ранець), лягай! За ним другий взвод, і так взвод за взводом, перший останніх не чекай!.. Так піднімайся взвод за взводом, щоб останні між тим відпочивали!” [4, с. 37-38].

Отже, коли воїну є можливість відпочити, то нехай він відпочине, набереться сили для бою, не можна його діймати непотрібною муштрою. Цієї ж думки дотримувались і Б. Наполеон, і Г. Нельсон.

Узагальнюючи, С. Макаров пише, що головними якостями, якими має володіти командувач флотом, є: характер, до якого також відноситься хоробрість і урівноваженість; розум; окомір (вміння побачити і правильно оцінити обставини); знання; здоров'я; справедливість.

Матрос повинен володіти такими якостями: здоров'я і виносливість; звичка до дисципліни; звичка до моря; сміливість; знання. Всі інші посади вимагають і одних, й інших якостей, адже кожному доводиться керувати одними і підпорядковуватися іншим. Завдання військового виховання полягає саме в тому, щоб сформувати у всіх воїнів перелічені вище якості [4, с. 73-74].

С. Макаров послідовно доводив, що сучасна війна стала складніша не лише в смислі науковості, розвитку техніки, але також і в силу можливості більшого управління психічною стороною подій. Тому він наголошує на необхідності наукового обґрунтування питань, пов'язаних із *психологією військового колективу*. Діючі армія і флот є міцно організованим колективом, який повністю підпорядкований особистостям командувачів у субординаційному порядку. Але, крім того, він підпорядковується законам і принципам військової психології. У військовому колективі функціонують не лише субординаційні, а й координаційні відносини, вони залежать від симпатій і антипатій, міжособистісного спілкування, зв'язків, що характеризуються, як правило, непорушною єдністю, дружбою, щирістю, гуманністю. С. Макаров констатує: екіпаж корабля – одна сім'я, де кожний готовий негайно прийти на допомогу. "...Взаємодопомога на флоті полягає саме в тому, щоби кожний був упевненим у тому, що у всіх кутках битви всі дружно б'ються і повні бажання розбити супротивника" [4, с. 184].

Наполягаючи на необхідності вивчення психології військового колективу офіцерами, С. Макаров доводив, що знання основних її положень дасть можливість їм правильно формувати колективи, підтримувати у підлеглих бойовий дух, морально-психічну енергію. Офіцери повинні знати найтонші риси характеру своїх підлеглих, зважати на особливості темпераменту, враховувати їх потреби тощо. "Настанови про те, як підтримувати моральну енергію і піднімати дух в екіпажах військових кораблів, могли б полягати у багатьох порадах, а між тим люди настільки різні за складом свого розуму і характеру, що одна й та сама порада стає непридатною для двох різних осіб. Одного слід стримувати, іншого треба заохочувати і лише обом не варто заважати" [4, с. 26]. Таким чином, С. Макаров покладався на самостійний розсуд військовослужбовця, його кмітливість, творчість та ініціативу.

Зазначимо, що курсу "Військової психології" за часів життєдіяльності С. Макарова не було. Лише у 1919 р. генерал Герасимов видав посібник

“Досвід військової психології”. Були намагання перед Першою світовою війною викладати загальну психологію в Імператорській військовій академії, але ці намагання не мали успіху, і курс був призупинений. До питання викладання названого курсу повернулися вже в радянські часи.

Значну увагу С. Макаров приділяв розвитку *військово-морської педагогіки*. На його думку, ця наука має переслідувати головним чином військові цілі. “Треба готувати офіцерів і нижчі чини, потрібні для війни. Всі інші умови є другорядними; треба здійснювати загальний розвиток, але в жодному випадку не на шкоду головному завданню” [4, с. 66]. Військово-морська педагогіка повинна виховувати у моряка сміливість, уміння правильно оцінювати ситуацію і кмітливість. Педагогіка має “дослуховуватися” не лише до військової психології, а й до тактики, тоді молоді люди, які закінчили курс навчання, будуть відповідати умовам морського бою, а це і є головним завданням. Військова педагогіка здатна виконати це завдання, якщо буде керуватися *принципом єдності навчання і виховання*.

Навчання і виховання – єдине ціле, вважав видатний адмірал і педагог. Кращою школою для підготовки справжнього відважного моряка є море. Саме під час походів відбувається підготовка особового складу корабля до війни. У тяжких умовах гартується тіло і дух кожного члена екіпажу, виховується почуття обов’язку і відповідальності, відпрацьовується взаємодія команд тощо. “Треба пам’ятати, – писав С. Макаров, – що якою б не була різноманітність у наших мирних вправах, вона ніколи не зрівняється з тим, що нас чекає у воєнний час. Чи можемо ми розраховувати на вміння забивати пробойні, ставити бони або ремонтувати ушкодження в перегородах, парових трубах, якщо ми ніколи не вправлялися ні в забиванні пробойн, ні в постановці бонів, ні у ремонті парових труб у мирний час!” [4, с. 93]. Отже, важливим принципом навчання є *принцип єдності теорії та практики*.

Під час навчання морській справі та підготовці до бою, зазначав С. Макаров, треба уникати такої ситуації, щоб умови мирного часу були пріоритетними. Особливої уваги заслуговує вивчення кожним моряком свого корабля, його тактико-технічних даних: можливостей маневрування, дальності стрільби, можливостей боротьби за живучість тощо. Причому це має відбуватися *систематично і послідовно, що є неодмінним принципом педагогіки*. Виховний вплив на людину, вважав С. Макаров, починається у *своїй сім’ї*: “Своє перше виховання кожна людина отримує від своєї матері, і те, що западає в душу дитини у ранньому віці, залишається в ній на все життя” [4, с. 74]. Флотоводець із тривогою писав про те, що народи звикли до мирного часу, а військова доблесть починає занепадати. Це є дуже небезпечним явищем. “Ніхто не може бути пророком у політиці, але було б

необережно думати, що велике переселення народів більше не може повторитися, а якщо почнеться рух жовтої раси зі сходу на захід, то ми перші повинні будемо своїми грудьми зупинити цей потік. Розсудливість вимагає готуватися до таких подій, і ця підготовка не може принести жодної шкоди; вона лише внесе в масу те, чого так багато було у римлян під час їх панування і відсутність чого призвело до падіння цієї всесвітньої імперії” [4, с. 75]. Вважаємо, що ця думка С. Макарова є особливо актуальною сьогодні, адже не секрет, що нині далеко не кожна сім’я, не кожна мати дбає про виховання почуття мужності, честі та гідності, патріотизму й обов’язку у своєї дитини стосовно необхідності захисту держави. Але ще більший закид у цьому відношенні можна зробити уряду, Верховній Раді й особисто Президентові України, які не лише належним чином не дбають про сім’ю, а й про Збройні Сили України, а це означає, і про державу в цілому.

Позитивний вплив на виховання особистості мають народні *казки*. С. Макаров нагадує признання О. Пушкіна про те, що перша іскра поезії запала в його душу із казок няні. І далі пише: “Мало на якому кораблі не знайдеться казкаря, який впродовж трилітнього дальнього плавання майже щоденно розповідає своїм товаришам все нові й нові казки. Очевидно, в народі є якась сила, що зберігає древні оповідання про битви і богатирів, і ніхто не буде заперечувати, що оповідання ці впливають так чи інакше на моральну сторону людини. Бажано, щоб ті з оповідань, які підносять дух військової доблесті, не переводилися” [4, с. 76].

Сприяє вихованню і добре організована *шкільна освіта*. Будучи головним командиром Кронштадтського порту і військовим губернатором міста Кронштадт, С. Макаров часто відвідував місцеву чоловічу гімназію, реальне училище або спеціальні навчальні заклади (морське інженерне училище, мінний офіцерський клас, фельдшерську школу). Часто в морських зборах читав лекції. З його ініціативи у Кронштадті були засновані портова технічна школа, вечірні класи для робітників пароплавного заводу і три школи для їх дітей. У царині освіти і виховання С. Макаров стояв на позиції відомого генерала і педагога М. Драгомирова, який ставив питання таким чином: чому не потрібно навчати? На наш погляд, це дуже правильна постановка питання. І сьогодні учень, як ніколи, є перевантаженим у школі. Багато чого вивчається зайвого зі значною мірою дублювання тощо. “Всі викладачі схильні розширювати свої курси, і потрібно, щоб чиясь стримуюча рука клала своє Veto, щоб учителі не робили довгих пояснень тим предметам, які на практиці, у плаванні, у сто разів легше засвоїти, ніж за книгами і кресленням. *Потрібно навчати в школі лише тому, чому незручно навчатися на службі*” [4, с. 76]. Характеризуючи

тип справжнього учителя С. Макаров резюмує: “Чим кращий педагог, отже людина, що вміє працювати з юнаками, тим менше він подібний на той тип, який називається хвацьким моряком або сміливим механіком, тоді як цим власне типам і повинен був би молодий юнак наслідувати” [4, с. 77]. Важливо, наголошує далі флотоводець, щоб кожний знав, що після закінчення школи не закінчується навчання, воно є неперервним. Отже, педагог застосовує *принцип неперервності* у навчанні та вихованні. Офіцер, який не бажає йти назад, повинен навчатися, мислити і працювати. Тому таким необхідним у самозростанні офіцера, матроса є самоосвіта і самовиховання. Сам адмірал С. Макаров був яскравим прикладом постійного самовдосконалення, будучи всебічно освіченою людиною. Цей факт засвідчує, що С. Макаров у своїй діяльності керувався *принципом самоосвіти і самовиховання*. Читати молодій людині потрібно більше першоджерел, особливо творів загальноновизнаних авторів. Слід також належним чином вивчати історію військового і військово-морського мистецтва. Корисно навчатися із життєвого досвіду полководців, флотоводців. Чужий досвід має бути добре переосмисленим і задіяним на практиці.

На основі викладеного можна зробити такі висновки: 1. Видатний російський флотоводець С. Макаров зробив значний внесок у розвиток військово-морського мистецтва, морської тактики, кораблебудування, вдосконалення і використання військово-морської зброї під час війни. 2. Значною заслугою С. Макарова є обґрунтування необхідності викладання курсу “Військова психологія” у підготовці морського офіцера. 3. Ціннісними у творчій спадщині адмірала С. Макарова залишаються питання військово-морської педагогіки, основні положення якої вчений розвивав на гуманістичних засадах, застосовуючи такі принципи: особистісного підходу в навчанні та вихованні особового складу; єдності навчання і виховання; теорії та практики; систематичності та послідовності; неперервності; самоосвіти і самовиховання тощо. 4. Високий морально-психологічний стан особового складу, на думку С. Макарова, є головною запорукою як на морі, так і на суші. 5. Психолого-педагогічна спадщина С. Макарова залишається актуальною і сьогодні, тому може бути творчо використана у процесі виховання воїнів.

Посилання:

1. Военно-морской словарь / С. О. Макаров / Гл. ред. В. Н. Чернавин. — М. : Воениздат, 1989. — 511 с.
2. Врангель Ф. Ф. Вице-адмирал С. О. Макаров. Биографический очерк / Ф. Ф. Врангель / В 2-х ч. Ч. 1. — С.-Пб. : Изд. Главн. Морского штаба, 1911. — 317 с.
3. Дрейлинг Р. Военная психология как наука / Р. Дрейлинг / Душа армии. — М. : Военный университет, Независимый военно-научный центр “Отечество и воин”, Русский путь, 1997. — С. 156-166.

4. *Макаров С. О.* Вопросы морской тактики и подготовки офицеров. — М. : Военно-морское издательство НКВМФ Союза ССР, 1943. — 264 с.
5. *Островский Б.* Степан Осипович Макаров / *Б. Островский*. — Ленинград : “Молодая гвардия”, 1951. — 430 с.
6. *Пантелеев Ю. А.* Выдающийся русский флотоводец С. О. Макаров / *Ю. А. Пантелеев* / Русское военно-морское искусство : Сборник статей / Отв. ред. *Р. Н. Мордвинов*. — М. : Военно-морское издательство Военно-мор. Мин-ва Союза ССР, 1951. — С. 283—299.
7. Українська радянська енциклопедія. Макаров С. О. : у 13 т. Т. 8. / Гол. ред. *М. П. Бажан*. — К. : Головна ред. УРЕ, 1962. — 576 с.

References (transliterated and translated):

1. *Makarov S.* Voyenno-morskoy slovar (Naval dictionary). Moscow, 1989. 511 p.
2. *Vrangel F.* Vitse-admiral S. Makarov. Biograficheskiy ocherk (Vice Admiral Makarov. Biographical sketch). In 2 parts. Part 1, 1911. 317 p.
3. *Dreyling R.* Voyennaya psikhologiya kak nauka (Military psychology as a science). M., 1997. P. 156-166.
4. *Makarov S.* Voprosy morskoy taktiki i podgotovki ofitserov (Questions of naval tactics and officers training). M., 1943. 264 p.
5. *Ostrovskiy B.* Stepan Osipovich Makarov. Leningrad, 1951. 430 p.
6. *Panteleyev Yu.* Vydayushchiysya russkiy flotovodets S. O. Makarov (Prominent Russian admiral S. Makarov) // Russian naval art. Collection of articles. M., 1951. P. 283-299.
7. Ukrayinska radyanska entsyklopediya. Makarov S. O. : u 13 t. T. 8. (Ukrainian soviet encyclopedia. S. Makarov: in 13 volumes. Volume 8). K., 1962. 576 p.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2013

Г. Васянович

Психолого-педагогические идеи адмирала Степана Осиповича Макарова

В статье анализируется вклад адмирала Степана Осиповича Макарова в развитие психологической и педагогической науки. Представлены идеи ученого относительно необходимости преподавания курсу “Военная психология” в высших военных учебных заведениях, где бы основное внимание уделялось бы вопросам психологии воина и психологии военного коллектива. Раскрываются основные принципы обучения и воспитания будущего морского офицера. Автор статьи делает вывод, что выдающийся русский флотоводец С. Макаров внес значительный вклад в развитие военно-морского искусства, морской тактики, кораблестроения, в совершенствование и использование военно-морского оружия во время войны. Значительной заслугой С. Макарова является обоснование необходимости преподавания курса “Военная психология” в подготовке морского офицера. Ценностными в творческом наследии адмирала С. Макарова остаются вопросы военно-морской педагогики, основные положения которой ученый развивал на гуманистических принципах, применяя следующие принципы: личностного подхода в обучении и воспитании личного состава; единства обучения и воспитания; теории и практики; систематичности и последовательности; непрерывности; самообразования и самовоспитания т. п. Высокое морально-психологическое состояние личного состава, по мнению С. Макарова, является главным залогом как на море, так и на суше. Психолого-педагогическое наследие С. Макарова остается актуальным и сегодня, поэтому может быть творчески использовано в процессе воспитания воинов.

Ключевые слова: военная психология, военно-морская педагогика, адмирал С. О. Макаров, обучения и воспитания морского офицера.

H. Vasianovych

Psychological and Pedagogical Ideas of Admiral Stepan Makarov

The article analyzes the contribution of Admiral Stepan Makarov into the development of psychological and educational science. The author highlights the idea of a scholar concerning the need of teaching “Military Psychology” in higher military educational institutions where the main attention would focus on the issues of psychology of a soldier and a military team. The basic principles of training and education of future naval officer are revealed in the article. The author concludes that the outstanding Russian admiral S. Makarov made a significant contribution to the development of naval warfare, naval tactics, shipbuilding, and improvement in the use of naval weapons during the war. Considerable merit of S. Makarova is substantiation of the need of teaching the course “Military Psychology” in the training of a naval officer. The questions of naval pedagogy, its main principles that the scholar developed basing on the humanistic principles, applying the following principles: personal approach to training and education of personnel; unity of training and education; theory and practice; systematic and consistency; continuity; self-education, etc. remain valuable in the creative legacy of Admiral S. Makarov. High moral and psychological state of personnel, according to S. Makarov, is the main guarantee both at sea and on land. Psychological and pedagogical heritage of S. Makarov remains relevant today, so it can be used in the process of soldiers education.

Key words: military psychology, naval pedagogy, admiral Makarov, training and education of a naval officer.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор О. А. Лавріненко